

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ
ВИПУСК 8/9

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 11/12

Видавництво М. П. Коць
Київ-Нью-Йорк
2004

ПОДАТКИ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА НА КОРИСТЬ КОРОННОГО СКАРБУ У 1635–1647 РОКАХ

Чернігівське воєводство, створене сеймовою ухвалою 1635 р., було найменшим і найвіддаленішим від Варшави українським воєводством Речі Посполитої. З 1618 до 1633 рр. територія майбутнього воєводства перебувала під безпосередньою юрисдикцією королевича Владислава Вази, який отримав це право за заслуги у війнах проти Московської держави початку XVII ст. Протягом цього часу оцінити фінансову спроможність регіону для бюджету країни майже неможливо, оскільки як видатки на нього, так і прибутки здійснювалися з королівського скарбу, матеріали якого за вказаний період збереглися фрагментарно. В 1633 р. був створений Чернігівський повіт і частина Чернігово-Сіверщини таким чином включалася до традиційної податкової системи Речі Посполитої. Однак на території регіону тривала Смоленська війна (1632–1634) і ні про які надходження до Коронного скарбу не було й мови. Вхідження Чернігово-Сіверщини до державної податкової системи розпочалося формально 1634 р., а фактично 1635 р.

Незадовго перед цією подією в податковій політиці Польсько-Литовської держави відбулися певні зміни. До 1629 р. основним податком для некоролівських підданих вважався лановий побір – податок з ґрунту. Ним оподатковувалися лани селян і загородніх шляхтичів (останні сплачували вдвічі менший податок), а також коморники й загородники, поділені на декілька категорій¹. Міські жителі, крім ланового побору, сплачували шос – податок, що накладався на їхнє рухоме й нерухоме майно. В умовах невдалої війни зі Швецією шляхта на сеймі 1629 р. згодилася замінити ці два податки новим, що отримав назву подимного. Ним оподатковувалися всі житлові будинки підданих. Подимне залишалось основним податком аж до 1661 р.² Цей податок дав збільшення надходжень до Скарбу на 60 тис. злотих уже в перший рік його збору³, але був обтяжливим для найбільш вистражданих верств населення, зокрема загородників. У зв'язку з цим деякі воєводства, де

¹ *Pawiński A.* Rządy sejmikowe w Polsce 1572–1795 na tle stosunków kujawskich. – Warszawa, 1978. – S. 208.

² *Ibidem.* – S. 230; *Filipczak-Kocur A.* Skarb Koronny za Władysława IV 1632–1648. – Opole, 1991. – S. 16.

³ *Rutkowski J.* Historia gospodarcza Polski (do 1864 r.). – Warszawa, 1953. – S. 169.

загородників було багато, зокрема Руське, час від часу замінювали подимне на лановий податок⁴. Податкова реформа 1629 р. не скасувала такого податку, як чопове, яким оподатковувалися виготовлення й торгівля спиртних напоїв. Однак, якщо раніше рішення про збір чопового приймалося разом з рішенням про лановий побір, то з 1629 р. чопове стало самостійним податком⁵. Оскільки чопове зачіпало й безпосередньо інтереси шляхти (вона від нього не звільнялася, лише платила на кілька відсотків менше, ніж міщани), то остання домоглася, щоб на збір чопового виносилася Сеймом спеціальна постанова за умови отримання згоди шляхти на неї. За роки правління Владислава IV (1633–1648) постанова про збір чопового виносилася лише чотири рази, і взагалі спостерігалася тенденція перетворення чопового у воеводський податок⁶. Саме подимний та чоповий податки протягом згаданого правління стали такими, що стосувалися інтересів більшості жителів Речі Посполитої.

Розмір подимного був визначений на тому самому сеймі 1629 р. і становив 15 грошів з диму. Залежно від фінансових потреб країни сейм, якщо отримував згоду послів від сеймиків, міг схвалювати й декілька подимних. Крім цього, у зв'язку зі зростанням у першій половині XVII ст. ролі шляхетських сеймиків він також міг звертатися до них з пропозицією схвалити збір ще певної кількості подимних податків. Таким чином загальна кількість подимних податків могла зрости, як на сеймі 1643 р., до шести. Як правило, збиралося два подимні податки (“подимний двойг”).

Підставою для збору подимного податку був реєстр димів 1629 р.⁷ Ймовірно, цей реєстр охоплював і Чернігово-Сіверщину. Принаймні у скарбових рахунках, що велися під час сеймів, згадується про існування перепису димів 1629 р., складеного тогочасним поборцем Стефаном Огницьким⁸. Якихось бодай незначних фрагментів цього реєстру виявити не вдалося, однак з огляду на майже повну втрату судово-адміністративних книг першої половини XVII ст. з Чернігово-Сіверщини це не видається достатнім для заперечення твердження згаданої скарбової нотатки. Поза тим, уже в 1635 р. цей регіон мав сплатити до Скарбу 9536 злотих⁹ подимного двойгу. Така сума була встановлена, певне ж, на якійсь підставі. Нею, на нашу думку, й міг бути реєстр 1629 р. Оскільки кожен дим мав дати два податки, то загальною кількістю димів на Чернігово-Сіверщині на 1629 р. можна вважати 4768.

Знищення багатьох населених пунктів регіону та міграція населення, викликані Смоленською війною, й наступна інтенсивна колонізація зумо-

⁴ *Filipczak-Kocur A.* Skarb Koronny za Władysława IV... – S. 17.

⁵ *Rutkowski J.* Historia gospodarcza Polski... – S. 171.

⁶ *Filipczak-Kocur A.* Skarb Koronny za Władysława IV... – S. 17.

⁷ Див.: *Крикун М.* Подимні реєстри XVII ст. як джерело // Третя респ. наук. конф. з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. – К., 1968. – С. 69–98.

⁸ *Archiwum Główne Akt Dawnych* (далі – AGAD). – *Archiwum Skarbu Koronnego*. – Dział II: Rachunki sejmowe. – Sygn. 45. – К. 107.

⁹ *Ibidem*. – Dział III: Rachunki nadworne. – Sygn. 6. – К. 60v.

вили необхідність складення нового подимного реєстру, який до 1648 р. залишався підставою для збирання подимного податку. Цей реєстр, складений у жовтні 1638 р. поборцею воеводства, чернігівським земським писарем Миколаєм Солтаном, зберігся в пошкодженому виписі від травня 1642 р. з новгород-сіверських гродських книг¹⁰, а тому не дає можливості встановити загальну кількість димів у воеводстві. Однак, враховуючи, що за рішенням сейму 1638 р. задекларовано для сплати в Скарб 9776 злотих¹¹ подимного двойгу, можна припустити, що реєстр налічував 4888 димів. З часом кількість димів, з яких сплачувалися податки, поступово зростала. У 1643 р. їх, за нашими підрахунками, було 5376. Динаміка зростання зумовлювалася, ймовірно, зменшенням надань окремим обивателям воеводства лібертацій, тобто звільнень від сплати податку з належних їм поселень, а також появою нових населених пунктів. Подимний податок, визначений сеймом 1647 р., відрахував з належної воеводству суми кількість грошей, які раніше збиралися з населених пунктів, що незабаром, у липні 1647 р., були передані Московській державі¹². Крім цього, на цей час завершилося розмежування між Чернігівським та Київським воеводствами, необхідність проведення якого визначалася конституціями сеймів 1638 та 1641 рр.¹³ До Київського воеводства було приєднано густонаселену Роменську волость, у якій нараховувалося, за даними Коронного скарбу, 800 димів¹⁴. Це зумовлювалося фактом її переходу у власність князя Яреми Вишневецького¹⁵. Роменська волость і раніше географічно тяжіла до київського Задніпров'я, де лежали основні земельні маєтності князя; від моменту ж її приєднання до Київського воеводства це тяжіння отримувало додаткову аргументацію. Натомість до Чернігівського воеводства відійшло містечко Козар, в якому нараховувалося 69 димів¹⁶. До цього воно належало до Остерського староства й подимне з нього сплачував остерський староста Стефан Аксак¹⁷. Достеменною причиною передачі цього містечка до Чернігівського воеводства нам не відома. Однак слід гадати, що межею між воеводствами на даному відрізку виступала річка Остер, а Козар лежав на лівому (чернігівському) березі.

Усього протягом 1634–1647 рр. відбулося 14 сеймів, рішенням яких міг бути визначений збір податків з воеводств, у т. ч. і з Чернігівського. З них

¹⁰ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України, від. рукоп. (далі – ЛНБ). – Ф. 5: Оссолінські. – Спр. 4064/II. – Арк. 27–30.

¹¹ AGAD. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Dział II. – Sygn. 45. – К. 227–227v.

¹² *Godziszewski W.* Granica polsko-moskiewska wedle pokoju polanowskiego (wytuczona w latach 1634–1648) // *Prace Komisji dla atlasu historycznego Polski.* – Kraków, 1935. – Z. 3. – S. 46–47.

¹³ *Volumina legum* / Ed. J. Ohryzko. – Petersburg, 1859. – Т. III. – S. 449; Т. IV. – S. 16.

¹⁴ AGAD. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Dział III. – Sygn. 6. – К. 479v., 481v.–482.

¹⁵ *Radziwiłł A. S.* Pamiętnik o dziejach w Polsce. – Warszawa, 1980. – Т. 2: 1637–1646. – S. 444.

¹⁶ AGAD. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Dział III. – Sygn. 6. – К. 479v., 481v.–482.

¹⁷ Центральний державний історичний архів у Києві (далі – ЦДІАК). – Ф. 11: Житомирський гродський суд. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 877зв.

три сейми (звичайні 1637, 1639 та 1645 рр.) завершилися без ухвал, в т. ч. і щодо збору податків. Надзвичайний сейм 1635 р., що тривав з 21 листопада до 8 грудня у Варшаві, не виніс ухвали про збір нових податків, а лише наказував сплатити борг з попередніх років¹⁸. Надзвичайний сейм 1637 р., що проходив 3–18 червня у Варшаві, не ухвалив збору подимного, а лише чопового й жидівського поголовного податків¹⁹. На сеймі 1641 р. ухвали про збір податків не було прийнято²⁰. Принагідно слід зазначити, що сейм 1634 р. визначив для Чернігово-Сіверщини збір трьох подимних, а збір ще двох віддав на рішення місцевого сеймику²¹. Було визначено поборцю – Михайла Ясликовського²². Записи Коронного скарбу не фіксують надходжень з регіону, відзначаючи лише наявність залежності з 1634 р. Публікований нижче королівський респонс на лист чернігівського сеймику свідчить, що в останньому містилося прохання шляхти поквитувати М. Ясликовського, щоб над ним не тяжіли борги з незібраного подимного. Крім цього, Чернігово-Сіверщина, економічний потенціал²³ якої був надірваний бойовими операціями Смоленської війни, фактично не могла сплатити накладеного на її маєтності подимного податку.

Таким чином, з'ясовується, що за часи існування Чернігівського воєводства з його маєтностей 6 разів збирався подимний податок – 1635, 1638, 1640, 1642, 1643, 1646 і 1647 рр. (за два роки разом).

У 1635 р. сейм ухвалив збір двох подимних з воєводства в розмірі 9536 злотих. Збір подимного в Чернігово-Сіверщині, як і в інших регіонах Речі Посполитої, розтягувався на досить тривалий час, незважаючи на існування чітко окреслених термінів, у які поборці зобов'язані були вносити певні частини визначеної суми. Станом на 1642 р. Чернігівське воєводство ще не сплатило до скарбу 4340 злотих 15 грошів подимного за 1635 р.²⁴, тобто всього було сплачено 5196 злотих. Поборця повідомляв, що причиною було приховування багатьма обивателями правдивої інформації про чисельність своїх димів²⁵. Крім подимного двойгу, ухваленого сеймом, збір чотирьох подимних (квадрупли), необхідних для ведення війни з Швецією та сплати жолду учасникам Смоленської війни, пропонувалося ухвалити на чернігівському сеймику²⁶. Сума цієї подимної квадратупли з врахуванням платні урядникам мала становити 18900 злотих²⁷. З тексту королівського респонсу

¹⁸ *Filipczak-Kocur A.* Skarb Koronny za Władysława IV... – S. 84.

¹⁹ *Ibidem.*

²⁰ *Pawiński A.* Rządy sejmikowe w Polsce... – S. 306.

²¹ *Filipczak-Kocur A.* Skarb Koronny za Władysława IV... – S. 104.

²² AGAD. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Dział II. – Sygn. 45. – K. 107; Dział III. – Sygn. 6. – K. 60v.

²³ Див.: *Кулаковський П.* Смоленська війна 1632–1634 років і Чернігово-Сіверщина // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 2002. – Т. ССXLIII. – С. 30–60.

²⁴ AGAD. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Dział II. – Sygn. 45. – K. 107.

²⁵ *Ibidem.* – Sygn. 44. – K. 195.

²⁶ *Filipczak-Kocur A.* Skarb Koronny za Władysława IV... – S. 104.

²⁷ AGAD. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Dział II. – Sygn. 44. – K. 256v.

(відповіді), даного королем Владиславом IV послові чернігівських обивателів Олександру Лушевському, видно, що реляційний сеймик воєводства не ухвалив збір чотирьох подимних, обґрунтовуючи це знищенням багатьох осад і слобід під час Смоленської війни. Король вимушений був з цим погодитися. У респонсі не вказується кількість подимних, на яку дав згоду реляційний сеймик, але зі збереженої копії квіта, даного поборцем Криштофом Зембжицьким Ольбрихтові Гарабурді при взятті подимного з його володінь у Новгород-Сіверському повіті (Чаусове, Вітельм, Дешковичі, Городище), видно, що за рішенням сеймику стягувалося по півтора подимного на підтримку війни зі Швецією²⁸. Визначене сеймиком число подимного податку забезпечило б надходження до Коронного скарбу суми в розмірі 7152 злотих. Записи Коронного скарбу такого боргу за Чернігівським воєводством у подальшому не фіксують. Ймовірно, цю суму поборця сплатив до Скарбу повністю. Частково залежності могли бути сплачені шляхом надіслання коштів до коронного гетьмана Станіслава Конєцпольського для розрахунку з жовнірами, як того вимагав король у листі до поборців Київського та Чернігівського воєводств²⁹. Таким чином, якщо погодитися з наведеними міркуваннями, Чернігівське воєводство в результаті збору подимного податку, ухваленого сеймом 1635 р., внесло до Скарбу протягом 1635–1642 рр. 12348 злотих, що становить 43,4% планованої суми – 28436 злотих. Така висока сума податків у цілому корелюється з динамікою прибутків Коронного скарбу, який саме в 1635 р. отримав найбільші (понад 4,5 млн. злотих) за всі роки правління Владислава IV надходження³⁰.

Наступний збір подимного податку з воєводства був ухвалений сеймом 1638 року. Сейм визначив збір подимного двойгу з воєводства для зарплати українному війську – жовнірам, що дислокувалися на Поділлі, в Кодаку, а також реєстровим козакам³¹. Загальна сума підраховувалася у 9776 злотих. Ефективність збору податку цього разу була значно вищою. Поборця Миколай Солтан уже до сейму 1639 р. доставив до Скарбу 8909 злотих, з яких утримав собі за виконання функцій поборці 296 злотих 28 грошів. Скарбові урядники після докладної перевірки квітів і асигнат зменшили його платню на 87 злотих і 28 грошів. Отже, реальне надходження до Скарбу становило 8700 злотих³². Згодом борг у 867 злотих був частково погашений, і на 1642 р. поборці залишалось сплатити 779 злотих 2 гроші³³. Сеймове рішення про податки не фіксує звернення до сеймику з проханням ухвалити збір додаткових подимних податків. Конституцією сейму зазначалося, що видатки, передбачені на оборону країни, з огляду на наслідки Смоленської

²⁸ ЛНБ. – Ф. 5. – Спр. 4064/II. – Арк. 43–43зв.

²⁹ Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego. Dz. rękopisów. – Rkp. 94. – S. 458.

³⁰ *Filipczak-Kocur A.* Skarb Koronny za Władysława IV... – S. 85.

³¹ *Volumina legum.* – Т. III. – S. 438; *Filipczak-Kocur A.* Skarb Koronny za Władysława IV... – S. 67, 104.

³² AGAD. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Dział II. – Sygn. 45. – K. 227–227v.

³³ *Ibidem.* – Dział III. – Sygn. 6. – K. 60v.

війни у воєводстві мають визначатися шляхтою на місцевому сеймику³⁴. За даними Скарбу, реляційний сеймик воєводства ухвалив збір подимного двойгу, але, правдоподібно, не з усіх маєтностей, оскільки загальна його сума обчислювалася у 2500 злотих. До наступного сейму 1639 р. поборця воєводства вніс до Скарбу 1500 злотих з цієї суми³⁵. Згодом Миколай Солтан доставив до Скарбу ще 1065 злотих 22 гроші³⁶. Очевидно, це була залеглисть з сум подимного, визначених як сеймом, так і сеймиком. Таким чином, з загальної суми, на яку очікував Скарб – 12276 злотих, – до державної казни з воєводства протягом 1638 р. і декількох наступних років потрапило 11353 злотих. Якщо до цього додати суму, призначену для платні урядникам – 209 злотих, то на частку зібраного подимного в Чернігівському воєводстві припадає 94,2%.

Задумуючись над причинами зростання ефективності праці поборці та його помічників, слід відзначити наступне. По-перше, цьому сприяло складання М. Солтаном подимного реєстру маєтностей воєводства. І хоч він, на нашу думку, врахував не всі населені пункти воєводства, а також відобразив занижене число димів у врахованих, усе-таки його складання дало можливість поборцям мати чіткий орієнтир для стягнення податку в кожному конкретному випадку. По-друге, збір подимного відбувався відразу після завершення козацьких повстань 1637 і 1638 рр. Їхній епіцентр перебував у тому числі й у південній частині Чернігівського воєводства, тому шляхта, налякана ними, охочіше платила подимне зі своїх маєтностей.

Конституція сейму 1640 р., стверджуючи необхідність збору з маєтностей воєводства подимного двойгу, зазначила, що подимне має бути дане і з старих, і з нових осад. Не відсилаючи до рішення реляційного сеймику, що мав відбутися 18 липня, жодних пропозицій, конституція висловлювала сподівання про прояв турботи щодо оборони з боку “братті”³⁷. Позиція сеймику з питання про ухвалення збору податків нам не відома, але швидше за все, вона була негативною. Поборця Криштоф Муховецький у середині вересня цього самого року розпочав стягнення двох подимних податків, утверджених сеймом для зарплати українному війську, орієнтуючись на юраменти (присяги) війтів і старост, складені під час збору подимного 1638 р. У числі перших було зібране подимне з Новгород-Сіверського староства старости Олександра Пісочинського³⁸. Сума, яку Скарб планував отримати від подимного з Чернігівського воєводства, була адекватною тій, що її ухвалив сейм 1638 р. – 9776 злотих. Та надходження її до Скарбу відбувалося значно повільніше. На початок сейму 1643 р. сплачено було лише 4500 злотих, натомість борг становив 5276 злотих³⁹. Протягом цього

³⁴ ЦДІАК. – Ф. 25: Луцький гродський суд. – Оп. 1. – Спр. 221. – Арк. 391зв.

³⁵ AGAD. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Dział II. – Sygn. 45. – К. 227–227v.

³⁶ Ibidem. – Dział III. – Sygn. 6. – К. 419.

³⁷ ЦДІАК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 221. – Арк. 391зв.

³⁸ ЛНБ. – Ф. 5. – Спр. 4138/III. – Арк. 251.

³⁹ AGAD. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Dział II. – Sygn. 6. – К. 60v., 419v.

самого року К. Муховецький доставив до Скарбу ще 2681 злотий 3 гроші⁴⁰. Таким чином, записи Коронного скарбу засвідчують надходження з Чернігівського воєводства за 1640 р. 7957 злотих 3 гроші. Це становило 81,4% очікуваної суми. Порівнюючи квити поборців 1638 р. (М. Солтана) та 1640 р. (К. Муховецького), видані при збиранні подимного двойга з Новгород-Сіверського староства Олександра Пісочинського, можна вважати таке зменшення надходжень до Скарбу цілком реальним. У 1638 р. згадані володіння дали 200 злотих подимного податку, а в 1640 р. – лише 123⁴¹, що на понад третину менше.

Ухвалений сеймом 1642 р. подимний двойг для Чернігівського воєводства, ймовірно, відповідав сумі 1638 р. – 9776 злотих. Поборці Якубу Войні Оранському вдалося відносно непогано виконати свої функції. На початок наступного 1643 р. сейму Коронний скарб зафіксував надходження 8765 злотих 22 гроші з чернігівського подимного 1642 р.⁴² Це було 89,7% очікуваної суми.

Починаючи з сейму 1643 р., сума подвійного подимного для Чернігівського воєводства поступово підвищується. Вже на цьому сеймі вона визначена в розмірі 10763 злотих. Ясно, що це зростання не було наслідком приросту населення в містах, селах і слободах воєводства, оскільки до вибуху козацького повстання в 1648 р. місцеві землевласники все ще сплачували подимне на підставі подимного реєстру 1638 р. Щоправда, можна припустити, що тепер залучалася до оподаткування частина населених пунктів, які виникли на території воєводства. З належної до сплати суми подимного двойга на початок сейму 1645 р. поборця Чернігівського воєводства Каспер Ростопча вніс до Скарбу 9179 злотих (85%, залишилась залегість на 1584 злотих 19 грош⁴³).

Принагідно слід зазначити, що цього року ще й видано на зміцнення оборонних споруд Новгород-Сіверська Олександрю Пісочинському 10 тис. злотих⁴⁴. Таким чином, весь подвійний подимний податок з воєводства не покривав навіть однієї статті видатків Скарбу, що, між іншим, стосувалася саме цього воєводства.

Сейм 1646 р. ухвалив сплату одного подимного, рішення про друге відіславши до сеймиків⁴⁵. Оскільки незабаром, через менш ніж півроку, відбувся надзвичайний сейм 1647 р., який теж ухвалив збір одного подимного, то поборцям фактично довелося збирати три подимні разом. Очікувалося зібрати 13602 злотих, але внаслідок завершення розмежування

⁴⁰ Ibidem. – К. 432; Dział II. – Sygn. 46. – К. 25, 112v.–113; *Filipczak-Kocur A.* Skarb Koronny za Władysława IV... – S. 127.

⁴¹ ЛНБ. – Ф. 5. – Спр. 4138/III. – Арк. 219, 251.

⁴² AGAD. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Dział II. – Sygn. 6. – К. 420v.

⁴³ Ibidem. – Dział II. – Sygn. 46. – К. 67, 114v.; Dział III. – Sygn. 6. – К. 433v., 451.

⁴⁴ Ibidem. – Dział III. – Sygn. 6. – К. 424v.

⁴⁵ *Filipczak-Kocur A.* Skarb Koronny za Władysława IV... – S. 105; *Radziwiłł A. S.* Pamiętnik o dziejach w Polsce. – S. 550.

між Річчю Посполитою та Московською державою, а також між Чернігівським та Київським воєводствами ця сума зменшилася до 12956 злотих. На сеймі 1649 р. відзначалося, що податок був зібраний і внесений до Скарбу повністю⁴⁶.

Крім подимного, Чернігівське воєводство сплачувало до Скарбу ще й чоповий податок. З чотирьох випадків, коли за правління Владислава IV ухвалювався збір чопового податку, воєводство підпадало під дію ухвал сеймів звичайного 1635 р., надзвичайного 1637 р. та звичайного 1638 р.⁴⁷

Ситуація з 1635 р. не ясна. Жодних слідів збору податку в воєводстві виявити не вдалося, що схиляє до думки про відсутність такого збору взагалі.

У 1637 р. чопове на Чернігівщині збиралося. Збирачем був призначений кременецький староста Филон Єловицький, причому для трьох воєводств – Волинського, Київського й Чернігівського. Він мав доставити до Скарбу 4200 злотих трьома частинами (ратами) (відповідно 2100, 1100 і 1000 злотих). Перші дві рати мали надійти до Скарбу до 20 листопада 1637 р., третя – вже в наступному – 1638 р. На початок сейму 1638 р. (10 березня) Ф. Єловицькому вдалося внести до Скарбу лише першу рату – 2100 злотих⁴⁸. Розрахуватись (хоч і повністю) зі Скарбом йому вдалося невдовзі перед сеймом 1642 р. Принаймні за Чернігівським воєводством на цей час за 1637 р. залегlostей не числилося⁴⁹. Складно відповісти на питання, яка доля з очікуваної Скарбом суми чопового припадала власне на Чернігівське воєводство. Чопове, що звичайно визначалося для Волинського й Київського воєводств, перевищувало у сумі аналогічний збір з Чернігівського воєводства в більш ніж 10 і 3 рази відповідно. Не схоже на те, щоб так було і в даному випадку. Ймовірно, Ф. Єловицький отримав за певні заслуги право збору чітко визначеної суми. Як свідчать нотатки Коронного скарбу, чопове у Волинському й Київському воєводствах збиралося і не в таких сумах. Зокрема, той самий Филон Єловицький заборгував Скарбові на 1641 р. з Волинського воєводства 10900 злотих чопового⁵⁰. Тому припускаємо, що частка Чернігівщини не перевищувала 1000 злотих.

Крім чопового, схваленого на сеймі, рішення про збір чопового приймав і чернігівський сеймик. Розмір його був визначений у 1400 злотих. Збирач чопового Миколай Солтан мав сплатити його трьома ратами до кінця року, відповідно 700, 400 і 300 злотих. На час проведення сейму 1638 р. М. Солтану вдалося доставити до Скарбу 700 злотих; решта – 700 злотих – трактувалися як залеглість⁵¹. На початок сейму 1639 р. боргів з чопового податку за 1637 р. за воєводством уже не числилося⁵².

⁴⁶ AGAD. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Dział II. – Sygn. 6. – K. 481v.–482, 500–500v.

⁴⁷ Pawiński A. Rządy sejmikowe w Polsce... – S. 306.

⁴⁸ AGAD. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Dział I. – Sygn. 44. – K. 124.

⁴⁹ Filipczak-Kocur A. Skarb Koronny za Władysława IV... – S. 123.

⁵⁰ AGAD. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Dział I. – Sygn. 6. – K. 57v.

⁵¹ Ibidem. – Dział I. – Sygn. 44. – K. 121v.; Dział II. – Sygn. 45. – K. 153v.

⁵² Filipczak-Kocur A. Skarb Koronny za Władysława IV... – S. 117–118.

Збір чопового податку, поряд з подимним, ухвалив також звичайний сейм 1638 р. Розмір його з Чернігівського воєводства становив 1500 злотих⁵³. На початок сейму 1641 р. сплачено було лише 500 злотих⁵⁴. Правдоподібно, залежність у 1000 злотих так і не потрапила до Скарбу.

Таким чином, Коронний скарб за роки, коли на території Чернігівського воєводства реально збирався подимний і чоповий податки, отримав відповідно 74,7% та 74,6% очікуваних розмірів цих податків. Знаючи картину сплати цих податків у Речі Посполитій за 1633–1648 рр., можна говорити про відповідність ступеня сплати згаданих податків загальній ситуації в державі⁵⁵.

Слід відзначити, що частина зібраних подимного й чопового, коли вони збиралися (а це робилось, як видно з наведеної вище інформації, не щороку, а залежно від ухвал сейму), становила 50–60%; решту, яка часто ставала основною частиною, Скарб отримував з інших джерел. Серед них нас цікавлять ті, що могли стосуватися Чернігівського воєводства.

Ключове місце серед цих джерел належало кварти – четвортій (а фактично – п'ятій) частині прибутків з королівщин – староств і держав (тенут)⁵⁶. На території Чернігівського воєводства існували староства: гродові – Чернігівське та Новгород-Сіверське – та негродові (держави) – Ніжинське, Роменське, Носівське, Дівицьке. Достеменно відомо, що ні ті, ні інші не сплачували кварти⁵⁷. Щоправда, на сеймі 1643 р. лунали вимоги злюструвати ці староства з метою оподаткування їх квартою, але провести відповідну конституцію не вдалося⁵⁸. Так само нереалізованою залишилася вимога вишенського передсеймового сеймику 1645 р. про необхідність збирати кварту зі староств Чернігівського воєводства⁵⁹. Як наслідок, протягом існування Чернігівського воєводства як складової частини Речі Посполитої кварта зі староств, розташованих на його території, так і не збиралася. Оскільки кварта зі староств воєводства не сплачувалася, то так само на них не поширювалася так звана нова кварта, впроваджена на початку правління Владислава IV. Вона передбачала сплату до Скарбу другої кварти в разі зміни старост чи державців королівщин чи то внаслідок смерті, чи в результаті уступки⁶⁰.

⁵³ Biblioteka Czartoryskich w Krakowie. Dz. rękopisów. – Rkp. 1947. – K. 95.

⁵⁴ AGAD. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Dział I. – Sygn. 6. – K. 60v.; *Filipczak-Kocur A.* Skarb Koronny za Władysława IV... – S. 120.

⁵⁵ Ibidem. – S. 83–96.

⁵⁶ Ibidem. – S. 130–131.

⁵⁷ *Chłapowski K.* Elita senatorsko-dygnitarska Korony za czasów Zygmunta III i Władysława IV. – Warszawa, 1996. – S. 93.

⁵⁸ Biblioteka Czartoryskich w Krakowie. Dz. rękopisów. – Rkp. 390. – S. 56f.

⁵⁹ *Вінниченко О.* Позиція шляхти Руського воєводства щодо соціально-економічного та політичного стану Речі Посполитої в другій чверті XVII ст. (За матеріалами інструкцій вишенського сеймика послам на сейми 1632–1647 роки) // *Україна модерна.* – Львів, 1999. – Ч. 2–3. – С. 16.

⁶⁰ *Volumina legum.* – T. III. – S. 436; *Filipczak-Kocur A.* Skarb Koronny za Władysława IV... – S. 12.

Неможливо точно окреслити розмір жидівського поголовного податку, який збирався на території воеводства. Не викликає сумніву, що євреям у час перебування Чернігово-Сіверщини в юрисдикції Владислава Вази заборонено було поселятися на території провінції⁶¹. Але так само можна ствердити факт переселення досить значної кількості євреїв на Чернігово-Сіверщину, не зважаючи на цю заборону. Ймовірно, ці переселенці залишалися приписані до своїх кагалів, звідки прибули і сплачували поголовне у попередніх місцях проживання.

Неможливо визначити й суму мита, що накладалося на товари, які вивозилися за кордон, – евекти. Основним іноземним торговим партнером для мешканців Чернігово-Сіверщини була Московська держава. Обсяги торгівлі з нею були незначними; міста регіону, за винятком Ніжина й Ромен, поступалися активністю містам київського Задніпров'я, Києву, Луцьку, Могилеву⁶². Ймовірно, зважаючи на відносну “прозорість” чернігово-задніпровської ділянки кордону між Річчю Посполитою та Московською державою, задіяні тут купці уникали сплати евекти. Торгівля ж, що здійснювалася в західному напрямку, мала за кінцеві пункти призначення Люблін і Гданськ, тобто за межі держави не виходила. Прибутки від евекти в цілому по країні були незначними, що викликало впровадження в 1643 р. нового податку – індукта, який накладався на імпортовані товари⁶³. З метою ефективного його збору на східному кордоні Речі Посполитої було створено низку митних пунктів – комор і прикомірків. Зокрема, на території Чернігівського воеводства митні комори і прикомірки з'явилися в Чернігові, Новгороді-Сіверському, Ніжині, Батурині, Конотопі, Ромнах⁶⁴. Встановити обсяги мита, які збиралися в цих пунктах, на даний момент неможливо, оскільки записки митних комор майже повністю були знищені під час варшавського повстання 1944 р.⁶⁵ Шляхта Чернігівського воеводства в інструкції своїм послам на сейм 1646 р. вважала прибутки Скарбу від евекти та індукти на східному кордоні значними й підозрювала коронного підскарбія у приховуванні частини тих мит⁶⁶. Однак подібне уявлення шляхти виникало з факту подорожчання імпортованих товарів унаслідок впровадження індукти, а не внаслідок аналізу реального внеску цих мит до Скарбу. За

⁶¹ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. – Ф. II: Історичні матеріали. – Спр. 6783. – Арк. 1–2.

⁶² Див.: *Раздорский А. И.* Торговля Курска в XVII веке (По материалам таможенных и оброчных книг города). – СПб., 2001. – С. 141, 147, 153.

⁶³ *Volumina legum.* – Т. IV. – S. 35; *Filipczak-Kocur A.* Skarb Koronny za Władysławą IV... – S. 18.

⁶⁴ *Volumina legum.* – Т. IV. – S. 41; *Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы: В 3 т.* – М., 1953. – Т. I: 1620–1647. – С. 505.

⁶⁵ *Karvasińska J.* Archiwa skarbowe dawnej Rzeczypospolitej // *Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych.* – Warszawa, 1957. – Т. I – S. 141–143.

⁶⁶ *Кулаковський П.* Інструкція шляхти Чернігівського воеводства 1646 року // *Україна модерна.* – Львів, 2001. – Вип. 6. – С. 120.

підрахунками А. Філіпчак-Коцур, лише в 1643 та 1645 рр. надходження від евекти та індукти до Скарбу перевищили 100 тис. злотих⁶⁷, що, наприклад, у 1643 р. було менше 6% від загальної суми бюджету. Теоретично прибутки від цих податків у Чернігівському воєводстві як прикордонному мали б бути досить значними. Так, лише за червень–липень 1646 р. сума митних зборів на Новгород-Сіверському ярмарку, за даними королівського дозорці сіверських комор і прикомірків Яна Засликевича, мала б скласти 5500 злотих. Але навіть частини цієї суми зібрати не вдалося через протидію новгород-сіверського старости Яна Пісочинського, який через свого слугу Андрія Пліховського називав індукт “нововидуманою шарпаниною” і обіцяв кожного, хто намагатиметься її зібрати в його маєтностях, “киями забити або втопити”⁶⁸. Позиція новгород-сіверського старости дуже добре ілюструє загальне негативне ставлення шляхти, не кажучи вже про купців, до появи такого податку, як індукта.

Таким чином, на основі збережених фрагментарних даних можна охарактеризувати надходження з Чернігівського воєводства до державного скарбу Речі Посполитої.

ДОКУМЕНТ

Respons K[róla] J[ego] M[iłości] urodzonomu Aleksandrowi Łuszczewskiemu¹, obywatelów województwa Czerniechowskiego posłowi, dany w Grudziądzu dnia VII miesiąca sierpnia roku pańskiego MDCXXXV²

Miło było Królowi Je[go] M[iłości], panu naszemu miłościwemu, słuchać co imieniem obywatelów województwa Czerniecho- // wskiego urodzony poseł ich przy ofiarowaniu wiernego poddaństwa i fortunnego w długi wiek panowania winszowaniu i ustnie przelożył i na piśmie przyniosł. Cieszy się bowiem Je[go] K[rólewska] M[iłość] fructu odwag swych Królewskich, z których, gdy te nowe województwo do Korony accessit³, nie mógł słuszniejszego na potomne wieki imieniowi swemu wystawić trophaeum. A nie tylko ie swej i Rz[eczy]p[ospolitej] wystawił sławie, ale też obywatelów tamecznych wiecznej ozdobie, że się teraz okazałem tamte powiaty⁴ województwa koronnego tytułem i innych w Koronie praw praerogatią szczyzłą. Co że obywatele tameczni przyznawaią i przystoinie za to Je[go] K[rólewskiej] M[iłości] dzięki donoszą, iako to K[ról] Je[go] M[iłość] mile i wdzieczne przyimować raczy tak cokolwiek do zatrzymania praw i praerogatiw tamtemu województwu nadanych i konstitutą sejmową⁵ warowanych i do dalszego onych pomnożenia należeć będzie ojcowskim affektem Je[go] K[rólewska] M[iłość] exequi et praestare zechce.

Niemniej y to K[ról] Je[go] M[iłość], pan nasz m[iłoś]ciwy, wdziecznie od obywatelów województwa tamtego przymować raczy, że na blisko przeszłym sejmiku swym⁶ podatki ieśli nie takie, iakie // iakie potrzeby Rz[eczy]p[ospolite]i, wyciągali, tedy przynamniej iakie dostatki ich przemogły⁷ pozwolili, przychyłaiąc się do uchwały

⁶⁷ *Filipczak-Kocur A.* Skarb Koronny za Władysława IV... – S. 131.

⁶⁸ Воссоединение Украины с Россией. – Т. I. – С. 428–431.

sejmowej i nie chcąc lubo to w Kraiach świeżą wojną zniszczonych⁸ potrzebom publicznym deseco (?). Nic nie wątpi Je[go] K[rólewska] M[iłoś]ć, że gdy to woiewództwo da P[an] Bóg pod szczęśliwem Je[go] K[rólewskiej] M[iłoś]ci panowaniem w pokoju zakwitnie, obywatele iego tym ochotniej dostatki swoje i samych siebie dla usługi Je[go] K[rólewskiej] M[iłoś]ci i Rzeczypospolitej ważyć będą.

Baczy to dobrze Je[go] K[rólewska] M[iłoś]ć, że dla odległości miejsca i późnego publikowania konstitutii⁹ nie mógł prędzej poborca tameczny¹⁰ podatków publicznych wybrać a zwłaszcza, że z nowych osad i slobod na tym początku przy trudniejsze musiało być onych wyciąganie. Zaczyn dawać raczy Je[go] K[rólewska] M[iłoś]ć pisanie swoje do wielmożnego podskarbiego koronnego¹¹, żeby względem tego żadnej winy tameczny poborca nie ponosił.

Nie bierze i tego in sinistram partem K[ról] Je[go] M[iłoś]ć, że obywatele tameczni, nie mogąc się na tym ieszcze pierwszym wstępie z podatkami porachować swemi, nie podieli się ludzi powiatowych¹², ale raczej do Skarbu Koronnego¹³ pieniądze z tamecznych poda- // tków wnoszą. Tego tylko Je[go] K[rólewska] M[iłoś]ć potrzebować raczy, aby w wydaniu ich i wniesieniu do Skarbu omieszkania ani wymy żadnej na priwatne darowizny nie było. Jakoż i tego Je[go] K[rólewska] M[iłoś]ć przymować nie może co obywatele tameczni na urodzonego Łuszczewskiego do Nas posłanego naznaczyli, gdyż priuatae largitiones¹⁴ z podatków publicznych być nie mogą. Które iako za zgodną wszech stanów uchwalone bywają, tak ani sejmiki, ani Je[go] K[rólewska] M[iłoś]ć bez sejmu szafować niemi, na co inszego, iedno na potrzeby publiczne nie mogą. Zaczyn z innej miary trzeba obywatelom tamecznym uiaticum posłowi nie z pieniędzy publicznych obmyślić w tak zwłaszcza gwałtownych Rz[eczy]p[ospolitej]i potrzebach, którym priuaty ustępować muszą.

Przesłemu poborcy¹⁵ aby kwit¹⁶ był zupełny dany od wielmożnego podskarbiego koronnego, daiemy pisanie do niego nasze, który bronić mu go nie będzie, i jeśli się przez niego dosyć stało Skarbowi Rz[eczy]p[ospolitej].

Baczemy to i sami, że ci, którzy od nas libertacje od podatków publicznych otrzymali, nie mogą się niemi zaszczycać i wydawania podatków publicznych uchodzić i slobod, i osad tak // tak nowo osadzonych, iako i dawnych, które nie są zniesione. Przeto kazaliśmy z kancelarii naszej¹⁷ dać uniwersał¹⁸ deklarując to, że te libertacje nie mogą się sciążać iedno na slobody funditus zniesione, a z nowu osadzonych powinien każdy podatki oddawać.

Jako pisarstwo ziemskie czerniechowskie¹⁹, tak i wszystkie inne urzędy, kiedy wakować będzie, takim że sposobem rozdawać będziemy, iako w innych woiewództwach koronnych, także na te, które przez elekcją chodzą ze czterech kandydatów na sejmiku obranych²⁰, naznaczać będziemy nie ubliżając nic tamecznemu woiewództwu z praw i praerogatyw, w których z innemi woiewództwy porownane iest.

Naostatek K[ról] Je[go] M[iłoś]ć, pan nasz m[i]ł[os]ciwy, łaskę swoją pańską iako obywatelom wszystkim woiewództwa tamecznego, tak i urodzonemu posłowi ich m[i]ł[os]ciwie ofiarować raczy.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. – Libri Legationum. – Sygn. 32. – K. 513v.– 515v.

КОМЕНТАРІ

1. Лушевський Олександр походив з роду, осілого на Волині. Як жовнір брав участь у військових операціях, зокрема у Смоленській війні. Приходився якимось родичем Адамові Киселю. Саме завдяки сприянню останнього почав відігравати помітну роль у житті шляхти Чернігівського воєводства. Восени 1635 р. на чолі хоругви брав участь у наїзді людей А. Киселя на Батурин, який на той час утримував за собою О. Пісочинський (*Pulaski K. Kronika polskich rodów szlacheckich Wołynia, Podola i Ukrainy. – Warszawa, 1991. – Т. 2. – S. 144–145*). Це було не єдиною заслугою О. Лушевського перед своїм патроном, бо останній домігся від короля видання 27 березня 1636 р. консенсу (дозволу) на уступку йому ленного права на село Уздицю Новгород-Сіверського повіту (AGAD. – *Metryka koronna. – Sygn. 182. – K. 62v.–63*). Ймовірно, на Уздицьких ґрунтах О. Лушевський осадив село Дунаєць (*Ibidem. – Sygn. 195. – K. 121–123*). 29 квітня 1645 р. О. Лушевський отримав консенс короля Владислава IV на відібрання з рук чернігівського земського писаря Миколая Солтана села Каніна або Онисового хутора над р. Десною та слобідки Напоровки над р. Здужжя в Чернігівському повіті, якими останній володів незаконно (Російський державний архів давніх актів. – Ф. 389: Литовська метрика. – Оп. 1. – Спр. 214. – Арк. 333–333зв.). Був одружений з Теодорою Колпитовською. Помер перед 10 лютого 1649 р. (AGAD. – *Metryka koronna. – Sygn. 191. – K. 75–75v.; Sygn. 195. – K. 121–123; Tak zw. Metryka Litewska. – Dz. V. – Sygn. 4. – K. 203–204*). О. Лушевський займав посаду новгород-сіверського підстоля (?).

2. О. Лушевський, імовірно, виконував функції посла з реляційного сеймика Чернігівського воєводства, на якому обговорювалося питання схвалених звичайним сеймом 1635 р. та запропонованих ним до вирішення земськими сеймиками податків.

3. Під приєднанням до Корони розуміється вихід Чернігово-Сіверщини з юрисдикції Владислава Вази і створення на його території окремого воєводства. У цьому процесі варто виділити дві конституції, схвалені сеймами 1633 р. і звичайним 1635 р. Конституція коронаційного сейму 1633 р. “Ординація Чернігівська” передбачала створення у складі Корони окремого Чернігівського повіту з правом надіслання двох послів на сейм (*Volumina legum. – Т. III. – S. 381–382; Василенко М. Правне положення Чернігівщини за польської доби (1618–1648) // Чернігів і Північне Лівобережжя (Записки Українського наукового товариства. Т. 23). – К., 1928. – С. 295–296*). Створення воєводства завершилося внаслідок схвалення звичайним сеймом 1635 р. конституції “Ординація Чернігівського воєводства” (*Volumina legum. – Т. III. – S. 410–411*).

4. Згідно з конституцією 1635 р. про створення воєводства на його території виникло два повіти: Чернігівський та Новгород-Сіверський.

5. Ідеться про зазначену конституцію 1635 р. “Ординація Чернігівського воєводства”.

6. Мається на увазі реляційний сеймик Чернігівського воєводства, який згідно з практикою парламентаризму в Речі Посполитій давав згоду на збір податків, запропонованих коронним сеймом. Точно не відомо, коли відбувся чернігівський реляційний сеймик. Звичайний сейм 1635 р. завершив свою роботу 18 березня. Скликання реляційних сеймиків призначалися, як правило, через чотири тижні після завершення сейму. Реляційний сеймик Волинського воєводства після згаданого сейму мав відбутися згідно з королівським універсалом 12 квітня (ЦДІАК. –

Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 196. – Арк. 236–237зв.). Вимога універсалу шляхтою була виконана (Там само. – Арк. 277–277зв.), але рішення про збір податків відкладалося до часу прибуття послів з сейму (Там само. – Арк. 334–334зв.). Чернігівське воєводство було найвіддаленішим від Варшави українським воєводством, тому є підтвердження, що тут реляційний сеймик міг скликатися пізніше, ніж через півтора місяця після закінчення сейму (Там само. – Спр. 221. – Арк. 391зв.). Можна припустити, що чернігівський реляційний сеймик відбувся в першій половині травня. Але оскільки конституції сейму були внесені до місцевих гродських книг трохи пізніше (див. прим. 9), то рішення про схвалення податків могло бути прийняте ще пізніше. Принаймні, в середині серпня подимний податок, схвалений на цьому сеймику, вже збирався (ЛНБ. – Ф. 5. – Од. зб. 4064/II. – Арк. 43–43зв.).

7. Звичайний сейм 1635 р. пропонував чернігівському сеймику схвалити збір чотирьох подимних на потреби Пруської війни проти Швеції та на виплату жолду учасникам Смоленської війни. Достеменно відомо про прийняття сеймиком рішення щодо збору 1,5 подимного податку на потреби війни проти Швеції (Там само).

8. Ідеться про наслідки Смоленської війни, які для Чернігово-Сіверщини були вкрай тяжкими. Московські війська застосовували щодо територій Чернігово-Сіверщини, над якими не встановили свого контролю, тактику систематичного їх пограбування і знищення тих ресурсів, що не могли бути вивезеними в місця постійної дислокації цих військ (див.: *Кулаковський П.* Смоленська війна 1632–1634 років і Чернігово-Сіверщина // *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка.* – Львів, 2002. – Т. ССXLIII. – С. 52, 54).

9. Під публікацією конституції розуміється її друк та наступне внесення до гродських книг на території окремих воєводств. Конституції звичайного сейму 1635 р. були внесені до луцьких гродських книг 2 травня 1635 р. (ЦДІАК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 196. – Арк. 389зв.), тобто через півтора місяця після його завершення. Можна припустити, що внесення цих конституцій до чернігівських чи новгород-сіверських гродських книг відбулося десь у середині травня.

10. Поборці – збирачі податків. Початково вони обиралися на сеймах, з 1613 р. – на сеймиках з числа осілих шляхтичів (*Rutkowski J.* *Historia gospodarcza Polski...* – S. 170; *Вінниченко О.* *Позиція шляхти...* – С. 18); з 1629 р. останнє отримало юридичну основу (*Volumina legum.* – Т. III. – S. 663). Поборця відбирав податок на основі тарифу, що укладався з урахуванням податкових декларацій або присяг посадових осіб – вїттів та отаманів. Відібравши податкові гроші, поборця видавав квит (*Вінниченко О.* *Позиція шляхти...* – С. 18). По завершенні терміну збору податків поборця укладав перелік залеглостей, віддавав його до гродського уряду для екзекуції (примусового стягнення), зібрані гроші передавав шафарям (розпорядникам податкових грошей) або ж виплачував згідно з сеймиковою ухвалою (*Pawiński A.* *Rządy sejmikowe...* – S. 247). У 1635 р., коли звичайний сейм та вслід за ним реляційний сеймик Чернігівського воєводства ухвалив рішення про збір подимного, поборцею як від Скарбу, так і від сеймику, був чернігівський війський Криштоф Зембжицький (Зубрицький) (ЛНБ. – Ф. 5. – Од. зб. 4064/II. – Арк. 113). К. Зембжицький був вихідцем з Руського воєводства. Брав участь у московських війнах 1609–1618 рр., битві під Цецорою 1620 р., війні проти шведів у Пруссії 1628 р. Обіймав посаду чернігівського войського з 1635 до 1644 р. Одружений з Катериною Жуцькою. Самостійно, а також разом з братами Яном і

Мартином володів у Чернігівському воєводстві селами Яковлевичами, Липськом та 20 волоками під м. Кобищами (див.: *Kułakowski P. Urzędnicy ziemscy Czernihowszczyzny i Siwierszczyzny (do 1648 r.) // Studia Źródłoznawcze. – Warszawa, 2000. – Т. XXXVIII. – S. 75).*

11. Посада підскарбія виникла в XIV ст. До 1366 р. підскарбій належав до урядників королівського двору; далі посада набула загальнодержавного значення (*Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy. – Kórnik, 1992. – S. 119).* Статут короля Олександра в 1504 р. відніс до обов'язків підскарбія: догляд за державною скарбницею, керівництво фінансами та монетним двором (*Góralski Z. Urzędy i godności w dawnej Polsce. – Warszawa, 1998. – S. 99).* Протягом 1632–1650 рр. коронним підскарбієм був Ян Миколай Данилович (*Urzędnicy centralni... – S. 125).* Я. М. Данилович умів знаходити компроміси зі шляхтою, хоч і до нього висувалося немало претензій. Зокрема, шляхта обурювалася тим, що він вчасно не з'являвся на сейм. Ця вимога мала необґрунтований характер, оскільки фінансові питання, як правило, обговорювалися під час заключної стадії сеймових засідань (*Filipczak-Kocur A. Skarb koronny za Władysława IV... – S. 13–14).* За незібрані податки чи невчасне доставляння до Скарбу частин (рат) визначеної суми податку поборця міг відповідати коштами зі своїх маєтків (*Pawiński A. Rządy sejmikowe... – S. 253).*

12. Ідеться про створення воєводських підрозділів “повітового жовніра”, що було альтернативою вербування найманих вітчизняних та іноземних військових підрозділів. Вони створювалися за рахунок певної частини поборових грошей. Юридично засади створення підрозділів “повітового жовніра” визначалися конституцією 1619 р. (*Volumina legum. – Т. III. – S. 168).* Протягом першої половини XVII ст. рішення, що санкціонували утворення хоругв “повітового жовніра”, ухвалювалися також на сеймах 1635 і 1648 рр. Загальна кількість “повітового жовніра” визначалася сеймиком і залежала від величини ланового чи подимного податку. Інколи така залежність могла порушуватися. Служба в таких хоругвах тривала, як правило, один квартал. Повітові хоругви (гусарські й драгунські) були затратними й малоефективними (*Pawiński A. Rządy sejmikowe... – S. 378–382).* З респонсу зрозуміло, що підрозділи “повітового жовніра” в 1635 р. у Чернігівському воєводстві не були створені.

13. Під Коронним скарбом тут розуміється публічний (державний) скарб. Спочатку існував лише скарб монарха, яким опікувалися коронний та надвірний підскарбії. Починаючи з XV ст., гроші, що надходили в результаті податків, схвалених сеймом, віддавали спеціально призначеним на сеймі шафарям, які скеровували їх на визначені сеймом статті витрат. На початку XVI ст. коштами на потреби двору почав розпоряджатися надвірний підскарбій. У 1563 р. створено окремий скарб, так званий Равський (від місцезнаходження), кошти з якого використовувалися виключно на державні потреби. У 1590 р. скарб остаточно було поділено на королівський на чолі з надвірним підскарбієм та державний (публічний), що підпорядковувався коронному підскарбію (*Kutrzeba S. Historia ustroju Polski w zarysie. – Lwów; Warszawa, 1925. – Т. I: Korona. – S. 174–175, 272).*

14. Ларгіціями називалися суми, що скеровувалися місцевими сеймиками на різноманітні цілі: упорядкування місцевих канцелярій та їхніх архівів, нагороди за військові заслуги, допомоги погорільцям і тим, які потрапили в неволю, ремонт релігійних споруд. Як правило, такі витрати здійснювалися з воєводського скарбу,

тобто податків, зібраних додатково за рішенням сеймиків (*Pawiński A. Rządy sejmikowe...* – S. 350–354). Король у своїй відповіді чернігівській шляхті підкреслював, що ларгіції не можуть бути виділені з публічних податків, які призначалися на загальнодержавні цілі. Судячи з контексту, йшлося про призначення сеймиком платні О. Луцевському на дорогу до Варшави й за посольство до короля.

15. Попереднім поборцею (поборцею за 1634 р.) був чернігівський скарбник Михайло Ясликовський (AGAD. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Dział II. – Sygn. 45. – K. 107). Він прибув на Чернігово-Сіверщину з сусіднього Київського воеводства. Брав участь у московських експедиціях 1609–1618 рр., Цецорській битві 1620 р., Смоленській війні 1632–1634 рр. За подимним реєстром 1638 р. скарбник є власником села Лосинівки в Чернігівському та сіл Зметнова, Вишнина, Пекурова у Новгород-Сіверському повітах (ЛНБ. – Ф. 5. – Од. зб. 4064/II. – Арк. 27зв., 29зв.). Крім цього, відомо, що йому належали деякі острови на Десні, села Охромейовщина, Листвячин та ін., слобода Ладинка (див.: *Kulakowskyj P. Urzędnicy ziemscy Czernihowszczyzny i Siwierszczyzny...* – S. 77).

16. Квит – розписка про одержання належної суми.

17. Ідеться про королівську канцелярію – установу, що вела діловодство при королівському дворі: готувала нормативні акти, привілеї для окремих осіб та корпорацій, забезпечувала ведення дипломатичних стосунків. Канцелярія поділялася на два підрозділи – Більшу й Меншу, що фактично очолювалися відповідно канцлером та підканцлером. Існував також спеціальний відділ королівської канцелярії, який мав назву “Руська канцелярія” і опікувався діловодством щодо чотирьох українських воеводств: Волинського, Київського, Брацлавського й Чернігівського.

18. Універсали – послання короля, що повідомляли широкому загалові обивателів держави про певну подію або ж містили в собі розпорядження щодо збору посполитого рушення, скликання сеймиків, податкових нововведень, військових дій (див.: *Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569–1673 рр. Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій.* – Острог; Львів, 2002. – С. 114).

19. На уряд чернігівського земського писаря було номіновано дві особи: Миколая Солтана і Костянтина Волка. Обидва на цей уряд були призначені королівськими привілеями без урахування думки місцевої шляхти. Остання використала факт подвійної номінації для наголошення на необхідності попереднього обрання на сеймику чотирьох кандидатів на елекційні уряди і лише після цього королівського призначення одного з кандидатів. Ця вимога шляхти залишилася нереалізованою. Поряд з М. Солтаном до 1638 р. носив титул чернігівського земського писаря й Костянтин Волк (*Kulakowskyj P. Urzędnicy ziemscy Czernihowszczyzny i Siwierszczyzny...* – S. 56, 64, 76). Принагідно слід зазначити, що конституція 1633 р. “Ординація Чернігівська” обумовлювала одноразове призначення традиційно елекційних урядників (*Volumina legum.* – Т. III. – S. 381–382).

20. До елекційних земських урядів у Речі Посполитій, крім земського писаря, належали уряди підкоморія, судді та підписка (*Крикун М. Земські уряди на українських землях у XV–XVIII століттях // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка.* – Львів, 1994. – Т. ССХХVIII. – С. 80–82).